Grusgrave – et stort naturpotentiale

Råstofgrave kan forvandles til smukke, sammenhængende og artsrige naturområder. Størst naturpotentiale er der for klarvandede søer og næringsfattige overdrev. Her gives nogle eksempler på efterbehandling af grusgrave til natur og der gives 10 bud på, hvordan naturen bedst tilgodeses under og efter grusgravningen.

Eilif Byrnak

Veje til øget biodiversitet

Naturen er under pres i Danmark. Biodiversiteten falder og den beskyttede natur forarmes mange steder eller ligger isoleret og fragmenteret. I kampen for højere biodiversitet har vi meget fokus på beskyttelse af den eksisterende natur (og det er vigtigt), men ønsker vi mere natur i et gennempløjet land som det danske, er vi dog nødt til også at fokusere på etablering af natur. Jeg vil derfor gerne slå et slag for de store muligheder, der er for at skabe ny natur i forbindelse med, at der i Danmark sker en omfattende råstofindvinding i grusgrave.

Fra dårlig landbrugsjord til artsrig natur

Grusgrave ligger på den "lette jord" med grusforekomster tæt på jordoverfladen. Som led i, at der graves grus, fjernes overjorden for at komme ned til gruset. Med fjernelsen af overjorden fjernes det næringsrige jordlag og blotlægger det grusholdige materiale. Hermed skabes grobunden for næringsfattige søer og overdrev med meget høj biodiversitet. Med omtanke hos både råstofmyndighed og grusgravsejer kan disse råstofgrave forvandles til smukke og artsrige naturområder. De udgør således et væsentligt potentiale til at hæve biodiversiteten og samtidig skabe sammenhængende bånd, der kan få den eksisterende natur bundet bedre sammen.

Grusgrave, der efterbehandles til natur, kan altså skabe sammenhængskraft i et ellers meget fragmenteret landskab med et naturindhold, der både vil løfte den tørre og den våde natur.

Overdrevspotentiale

Grusgrave rummer helt særlige forudsætninger for rig natur, når der ikke sker en tilbagelægning af overjorden. Her kan der skabes tørre og næringsfattige jorde formet i et kuperet landskab med bl.a. sydvendte/solekspone-rede skrænter, der giver særlig potentiale for artsrige overdrev. Naturtypen overdrev er gået stærkt tilbage, men i grusgravene har vi muligheden for at skabe grobund for nye

Figur 1. Luftfoto af grusgravning hos forfatter - fra flad mark til sølandskab på få år.

Grusgrav ved Sorø under gravning.

Grusgrav fra fig.1, som den så ud i 2020 med sø og overdrev.

overdrev.

I 2009 undersøgte Naturhistorisk Museum Århus naturværdierne i en række råstofgrave på Djursland. (1). Resultaterne viste, at råstofgravene var refugier med stor biodiversitet:

- En meget blomsterrig flora, ofte med sjældne planter, herunder en række orkideer og andre fredede arter.
- Sjældne padder og krybdyr, herunder ikke mindst strandtudse, stor vandsalamander og markfirben (Habitatdirektivets bilag IV)
- Et unikt fugleliv med bl.a. digesvale, lille præstekrave, stenpikker og en sjælden gang biæder og stor hornugle.
- Et uhyre rigt insektliv med et hav af sjældne arter. Op til 60% af Danmarks rødlistede insekter og edderkopper i det åbne land kan findes i råstofgravene.

Klarvandede og artsrige søer

Søer i grusgrave har et helt særligt naturpotentiale. Hvis der graves under grundvandsspejlet, opstår der lukkede næringsfattige og klarvandede grundvandssøer. Disse søer bliver successivt indtaget af vandplanter og med dem følger et rigt liv af insekter, padder og fugle. I et temanummer: "Nye danske søer" i "Vand og Jord" dec. 2020 fremlægges resultatet af et forskningsprojekt (2), der netop peger på, at råstofsøer er vigtige klarvandede og næringsfattige naturelementer. De bedste søer ligger nedgravet i mineraljorden fra istiden, omgivet af en færdiggravet råstofgrav, hvor næringsrig overfladejord er blevet fjernet (3).

Et eksempel fra en kommune

Lad mig give et eksempel. Sorø Kommune har et areal på 30.846 ha. Ca. 8% heraf er beskyttet natur i form af søer, enge, moser, overdrev m.m. Overdrev dækker kun 0,3 % af kommunens areal og er her, som i resten af landet, i tilbagegang og en af de mest truede naturtyper.

Kommunen er relativt rig på grus og 1.070 ha er udlagt til graveområde, svarende til ca. 3% af kommunens areal. Grusforekomsterne ligger som et langt landskabsstrøg igennem kommunen og er i kommunens Naturkvalitetsplan (4) udlagt som potentiel natur, der binder den eksisterende natur sammen. Langt hovedparten af grusgravene efterbehandles til naturformål, så der ligger her et meget stort potentiale for etablering af ny natur med meget høj artsrigdom.

På sigt kommer de nye søer og overdrev til at ligge som perler på en snor gennem kommunen.

Egne erfaringer med grusgrave

Lad mig give et endnu mere konkret eksempel. Jeg har i 35 år arbejdet med efterbehandling af grusgrave i et ca. 30 ha. stort område i Sorø Graveområde.

Det startede med køb af 10 ha. færdiggravet grusgrav, hvor jeg sammen med de øvrige ejere overtog efterbehandlingen. Senere er det blevet til knopskydninger omkring den gamle grusgrav og vi står nu med tre generationer grusgrave, hvor der er eksperimenteret

De helårsgræssende køer hjælper med at holde træer og buske nede, så landskabet fastholdes lysåbent.

De vilde planter flytter ind. Her bl.a. majgøgeurt på land og vandranunkel i søen.

med forskellige principper for efterbehandling. Alle med natur som det primære formål.

Tidsforløbet i en af grusgravene er illustreret i figur 1., hvor en hurtig gravning og efterbehandling på samlet to år og i tæt samarbejde med grusentreprenør har forvandlet en kornmark til et pragtfuldt naturområde med lavvandet sø og tilstødende skrænter uden udlægning af overjord og muld. Der er mange søer i området (p.g.a. grusgravning), så spredningsmulighederne for bl.a. områdets bestand af padder er stor. På mindre end to år har rødlistede arter og bilag IV arter som stor vandsalamander, springfrø og spidssnudet frø indtaget den nye sø og karakteristiske overdrevsplanter indvandrer på de tørre og næringsfattige skrænter. Den rå og næringsfattige mineraljord har vist sig ideel for overdrevsarter som bakkenellike, tjærenellike, blåhat, dueskabiose, gul evighedsblomst, majgøgeurt, for blot at nævne nogle af de arter, der på mindre end 10 år har gjort arealet til §3 overdrev.

Siden er der sket en naturlig indvandring af træer og buske, men helårsgræssende Galloway kreaturer hjælper med at holde overdrevet lysåbent. Overjorden er udlagt væk fra sø og overdrev på et strøg, der er tilplantet med hassel- og bærbuske for at tilgodese hasselmusen, som her har et af sine få danske kerneområder.

Efterbehandling – hvordan?

Planlægning og sagsbehandling af råstofgrave ligger hos regionerne. Tidligere havde tilladelser og efterbehandlingsplaner ofte fokus på efterbehandling til landbrugsformål eller krav til beplantning af graveområdet. I dag efterbehandles ca. 64% af grusgravene til natur (5). Heldigvis arbejder Danske Regioner nu på, at få lovhjemmel til at stille krav til grusbranchen om, at alle grusgrave efterbehandles til natur.

Men hvilken natur? Skal vi sikre høj biodiversitet og udnytte det helt særlige naturpotentiale, grusgrave indeholder, må regionerne stille krav til grusbranchen om at efterbehandle med klare vilkår.

Ud fra min erfaring som biolog i amt og kommune og ud fra mine private erfaringer med forvaltning og efterbehandling af grusgrave vil jeg indkredse 10 bud og vilkår for efterbehandling af grusgrave.

1. Grusgrave efterbehandles til natur og indtænkes som en integreret del af kommunens/regionens naturforvaltning med spredningskorridorer og sammenhængende natur.
2. Efterbehandling gerne som et sølandskab. Flere småsøer er bedre end én stor, da det skaber mulighed for større variation, og de små søer tiltrækker en rig og forskellig insekt- og paddefauna.
3. Efterbehandling med solekspонerede tørre skrænter, der bevares lysåbne.
4. Muld- og overjord undgås i efterbehandlingen, men er dette ikke muligt, så samles jorden i bakkeformationer væk fra søerne.
5. Som udgangspunkt plantes og sås ikke ved efterbehandling. Vilde planter skal nok komme af sig selv. Ligger graven meget isoleret fra eksisterende artsrig natur, kan der hentes frø eller tørv fra vilde planter i området.
6. Ingen gødskning.
7. Ingen sprøjtning.
8. Ingen udsætning af ænder og fisk.
9. Enkelte stejle/lodrette skrænter bevares som geologiske profiler, hvor landskabets historie kan ses i de aflejrede sten og grus-lag. Skrænter skaber samtidig særlige levesteder for insekter og fugle som biæder, digesvaler mv.
10. Helårsgræssende dyr uden tilskudsfodring anbefales overalt, hvor dette er muligt og gerne med samgræsning af eksisterende tilgrænsende naturområder.

Kulturhistoriske spor og øget biodiversitet

Det gør ikke noget, at vores efterkommere kan se, at her er gravet grus og landskabet efterlades bakket og "dramatisk" med nye funktioner. Landskabet får i stigende grad en multifunktionel betydning, hvor mange interesser kan tilgodeses (6).

Det er kommunerne, der står som samlet naturforvalter i det åbne land og de kommuner, der har arealer udlagt til råstofgravning, står med en helt særlig mulighed for at indtænke disse arealer i den samlede naturforvaltning, så vi kan øge biodiversiteten og få naturen til at hænge bedre sammen i og på tværs af kommunerne.

Som sagt skal det ikke betyde, at vi glemmer at beskytte og pleje den eksisterende natur, der stadig er krumtappen i vores naturbeskyttelse.

Grusgravene kan ikke løse biodiversitetskrisen, men kan måske bidrage til, at især naturtyperne overdrev og småsøer får et tiltrængt løft i de kommuner, der har udlagt store arealer til grusgravning. Lidt ligesom de kommende naturnationalparker kan skabe store sammenhængende naturområder, kan grusgrave efterbehandlet til natur lokalt bidrage til vigtige sammenhængende naturområder med stor artsrigdom.

Referencer.

/1/ Hansen, M.D.D. et al. "Gravhøjes og råstofgraves betydning for bevarelse af den biologiske mangfoldighed i Nationalpark Mols Bjerge". Naturhistorisk Museum Århus. 2009

/2/ Sand, K. et al. "Nye søer nu og i fremtid". Vand & Jord dec. 2020, 122-127.

/3/ Egemose, S. et al. "Nye søer og deres vandkvalitet". Vand & Jord dec. 2020, 127-131.

/4/ Naturkvalitetsplan 2015. Sorø Kommune.

/5/ "Efterbehandling af råstofgrave". Danske Regioner. Dec. 2020.

/6/ Kristensen, L et al. "Fremtidens landskaber – visioner og planer for det åbne land", Bogværket 2019.

Eilif Byrnak, Biolog, konsulent (og grusgravsejer). Parnasvej 47,4180 Sorø. Email. eilifbyrnak@gmail.com
Tidligere biolog og naturforvalter i Vestsjællands Amt (1992-2007), biolog og projektleder for Ringsted Kommunes sølandskaber (2007-2019). Nu selvstændig biologisk konsulent.